

УДК 39(477)(092)

В. І. Луцкай

Етнографічна спадщина українського народу у творчості Миколи Гоголя

У статті здійснюється аналіз місця та ролі етнографічної спадщини українського народу у творчості Миколи Гоголя. Прослідковується становлення письменника під впливом носіїв української етнічної культури, під виховним впливом батьків та діда й баби, української літератури.

Ключові слова: Микола Гоголь, українськість, українська етнографічна спадщина, українська етнічна культура, народний побут, звичаї, традиції, фольклор.

В статье проводится анализ места и роли этнографического наследия украинского народа в творчестве Николая Гоголя. Прослеживается становление писателя под влиянием носителей украинской этнической культуры, под влиянием воспитания родителей и деда и бабы, украинской литературы.

Ключевые слова: Николай Гоголь, украинскость, украинское этнографическое наследие, украинская этническая культура, народный быт, обычаи, традиции, фольклор.

The article is an analysis of the place and role of ethnographic heritage of the Ukrainian people in the work of Mikola Gogol. Becoming traced writer, living in the Ukrainian carriers environment ethnic culture in nurturing parents and grandfather and grandmother, was an expert on Ukrainian folk life, customs and traditions and folklore. Mikola Gogol serves as a writer, based on ethnographic material in his work, successfully using it in response to the need of society in the "easy" to understand and entertaining literature.

Key words: Nikolai Gogol, being Ukrainian, Ukrainian ethnographic heritage, ethnic Ukrainian culture, folk life, customs, traditions, folklore.

Творчість Миколи Гоголя насичена етнографічною спадщиною українського народу. Охопити етнографічний матеріал, що є в творах письменника, надзвичайно складно. Це потребує глибокого комплексного дослідження проблеми, що неможливо реалізувати у форматі окремої статті. Автор лише намагається прослідкувати, як матеріальна і духовна культура українського народу, побут,

фольклор тощо позначилася на творчості М. Гоголя, і проаналізувати місце та роль етнографічної спадщини українського народу у творчості видатного сина українського народу, типово, на імперський манер, привласненої росіянами.

Проблема української етнографічної спадщини у творчості Миколи Гоголя досліджується понад століття. Дослідженню усіх аспектів, пов'язаних з Миколою Гоголем і його творчістю, присвячено тисячі наукових публікацій. Про це яскраво свідчить такий потужний напрям культурно-інтелектуальної традиції вивчення творчості, біографії, оточення, внутрішнього світу М. Гоголя, як гоголезнавство чи гоголіана. Для дорадянської, радянської та російської історіографії характерно переважно привласнення, чи монополізація, росіянами творчості М. Гоголя, або ж обстоюється теза "двоїстості" М. Гоголя і його творчості. Українська і зарубіжна, в основному діаспорна, історіографія відстоює українськість письменника. Починаючи з П. Куліша [10; 19], який першим почав досліджувати М. Гоголя, заклавши підвалини українського гоголезнавства, М. Грушевського [7], який заперечує саму можливість витіснення М. Гоголя "з історії українського національного руху, розвою української свідомості", Є. Маланюка [13], який віднаходив національне у творчості письменника і багатьох інших, і закінчуючи сучасними гоголезнавцями [17; 18; 20; 1; 2; 3; 8; 9], зокрема, й ніжинський осередок українського гоголезнавства. Так чи інакше, але не знайдеться жодного неупередженого дослідника творчості М. Гоголя, який би не визнавав впливу етнографічної спадщини українського народу на його творчість.

Дослідження біографії і творчої спадщини М. Гоголя звертають увагу на факт зацікавлення з юнацьких років українським народним побутом, звичаями й традиціями, фольклором. Проживаючи в середовищі носіїв української етнічної культури, контактуючи у повсякденному житті з селянами, він мимоволі вбирав колорит рідної традиційно-побутової культури, багатство народно-поетичної і пісенної творчості, вчився розуміти душу свого народу. Значну роль у формуванні поглядів майбутнього письменника відіграла його матір, Марія Іванівна, яка, виховуючи дітей, розповідала їм безліч казок, народних переказів, легенд. Великий вплив на становлення Гоголя відігравав і його батько, Василь Афанасійович, який писав комедії, що невдовзі розігрувались у домашньому театрі в домі їх багатого сусіда і далекого родича магната Д. Трощинського. Мистецтво оповідати, світогляд, творчі нахили і здібності Микола Гоголь успадкував не лише від своїх батьків, а й від баби і діда. У своїх спогадах він

пише: "Дед мой имел удивительное искусство рассказывать. Бывало час, два стоишь перед ним, глаз не сводишь, словно прирос к одному месту: так были занимательны его речи..." [15, с. 5]. Бабуся Миколи Васильовича, Тетяна Семенівна, розповідала внукові про запорізьку старовину, знала багато легенд і переказів про козаків. А ще вона співала козацькі пісні, розповідала захоплюючі історії про русалок, відьом та інші чудеса. Вона вчила хлопчика розбиратися в лікарських травах, якими так пахло в будиночку бабусі, вишивати гарусом, в'язати, а головне – малювати [16, с. 59].

Становленню майбутнього знавця української етнографічної спадщини також сприяла можливість ознайомитись з першими етнографічними виданнями, літературою з історії України у бібліотеці вже згаданого нами вище магната Д. Троцинського.

Любов до рідного краю, в якому він народився і виріс, залишилася в душі письменника на все життя. Під час навчання у Ніжинській гімназії, листуючись з батьками, він писав: "Вижу все милое сердцу, – вижу вас, милую родину, вижу тихий Псел..." [11, с. 4].

Ніжинський період життя М. Гоголя особливо вплинув на становлення письменника. Саме, навчаючись в Ніжині, він починає збирати український фольклор, зокрема пісні, прислів'я, приказки, обряди, відомості про українську народну їжу тощо, і записувати зібране до рукописної книги під авторською назвою "Книга всякой всячины, или Подручная энциклопедия", що й досі зберігається у Великосорочинському музеї Гоголя. Пізніше, вже в Петербурзі, М. Гоголь записує туди й відомості про український національний костюм, українське весілля, народні ігри та різні повір'я, зокрема, про русалок, цвіт папороті на Івана Купала, купальні пісні та обряди й ін. Майже всі етнографічні матеріали, що були записані у "Книзі всякой всячины", були використані у художніх творах письменника.

Серйозно займатися вивченням етнографії та народної поезії М. Гоголь почав після закінчення гімназії. Переїхавши до Петербурга, він зблизився з О. Пушкіним, який мав значний вплив на розвиток літературного таланту письменника. Таке зближення аж ніяк не випадкове, адже сам О. Пушкін формувався під впливом народних казок, що йому переповідала його няня Арина Родіонівна. Подібного впливу з самого раннього дитинства зазнав і М. Гоголь і, вже проживаючи в Петербурзі, продовжував цікавитися етнографічною та фольклористичною спадщиною свого народу. Так, у листуванні до матері він просив її поновити у пам'яті потрібну для реалізації творчого задуму інформацію. В одному із листів до неї із Петербурга він

писав: "Вы имеете тонкий, наблюдательный ум, вы знаете обычаи и нравы малороссиян наших, и потому, я знаю, вы не откажетесь сообщить мне их в нашей переписке. В следующем письме ожидаю от Вас описания полного наряда сельского дьячка, от верхнего платья до самых сапогов, с поименованием, как все это называлось в самых закоренелых, самых древних, самых наименее переменявшихся малороссиян, – равным образом названия платья, носимого нашими крестьянскими девками до последней ленты, также нынешними замужними и мужиками... Еще – обстоятельное описание свадьбы, не упуская наималейших подробностей... Еще несколько слов о колядках, о Иване Купале, о русалках. Если есть кроме того какие-либо духи или домовые, то о них подробнее, с их названиями и делами. Множество носится между простым народом поверий, странных сказаний, преданий, разных анекдотов... Все это будет для меня чрезвычайно занимательно" [15, с. 5].

Весь досвід періоду дитинства і юності, доповнений спогадами матері, згодом оживе у ранніх повістях Гоголя до найменших подробиць. Окремі колоритні назви одягу, традицій, обрядових дійств та інших реалій він так і залишить звучати українською мовою, даючи пояснення росіянам про те, що вони насправді означають. Усе це не дає нам підстав сумніватися в українськості Миколи Гоголя. П. Филипович логічно пояснює "українську стихію" письменника фактами його біографії, особливим інтересом до України, її минушини, до українського побуту, звичаїв, а також впливом на М. Гоголя української літературної традиції від І. Котляревського і П. Гулака-Артемовського, ще й інтересом до України в російському культурному середовищі 1820–1830-х рр. Українські повісті з циклу "Диканька", на думку П. Филиповича, мали зв'язок із новою українською літературою, зокрема з етнографічно-побутовим і сентиментально-романтичним напрямом [22]. Американський дослідник-літературознавець Г. Грабович упевнений, що стрижень Гоголевої творчості визначається "його українськістю". Не можна не погодитися з висновком вченого, що "... Гоголь органічно вписується в український контекст і в історію української літератури, хоч при тім і не випикується з російської" [6]. А російський дослідник І. Мандельштам у праці "О характере гоголевского стиля" зауважив, що з лексико-синтаксичного погляду мова М. Гоголя була українською і письменник часто-густо вдавався до перекладу [14]. Отже, не випадково російські читачі і критики дивувалися стилю письменника. Це свідчить, що письменник думав українською мовою і, пишучи російською мовою, перекладав думки на російську.

Інтерес до народу і його долі, культури і побуту змушує М. Гоголя серйозно поставитися до всіх матеріалів, що характеризували народне життя. Період найбільшого творчого піднесення збігається в нього з посиленням інтересу до етнографії та народної поезії. В середині 30-х рр. М. Гоголь зібрав значну кількість пісенного матеріалу. У листі до М. Максимовича у 1834 р. він писав, що ним зібрано до ста незнайомих і близько тисячі знайомих вченому пісень [5, с. 297]. До першої половини 30-х рр. XIX ст. належить більшість зібраних М. Гоголем етнографічних матеріалів, а також статті, замальовки, розповіді очевидців про обряди, звичаї та народний побут. Очевидно, етнографічна і збирацька діяльність М. Гоголя мала якщо не любительський, то напівпрофесійний характер, що аж ніяк не применшує його внеску в розвиток української етнографії. При цьому слід брати до уваги стан етнографічної науки в першій третині XIX ст., яка власне перебувала на шляху становлення і для якої тоді характерною була надмірна описовість [21, с. 24–26].

І коли у 1831–1832 рр. світ побачив твір "Вечера на хуторі близ Диканьки", задуманий М. Гоголем як народні оповідання, що мали розкрити особливості життя українського селянства, читачі були у захопленні і під враженням від оригінальності, життєрадісності, реалістичного зображення життя українських селян та козаків. Твір став своєрідним, хоч і дещо описовим та поверхневим, етнографічним нарисом, що містив відомості про матеріальну духовну культуру українського народу.

У творчості М. Гоголя етнографічні та фольклорні матеріали доволі правдиво і повною мірою передавали побут та звичаї українського народу, в них життя народу постає в усій його різноманітності. Зустрічаємо детальні описи українського народного матеріального побуту: хати, хутора, домашнього начиння, костюма, їжі, а також родинних та громадських відносин, чимало звичаїв, обрядів, пісень, казок тощо. У творах М. Гоголя постійно зустрічаються описи села і його околиць, селянського двору на Полтавщині: "... серые стога сена и золотые снопы хлеба станом располагаются в поле и кочуют по его неизмеримости. Нагнувшись от тяжести плодов, широкие ветви черешен, слив, яблонь, груш..." [4, с. 43]; "... двор был уставлен весь чумацкими возами; под поветками, в яслях, в сенях..." [4, с. 105]; екстер'єру та інтер'єру українського житла: "... хата на вид как и у простых козаков, и в ней одна светлица... Вокруг стен вверху идут дубовые полки. Густо на них стоят миски, горшки для трапезы... Под стеною, внизу, дубовые гладкие вытесанные лавки.

Возле них, перед лежанкою, висит на веревках, продетых в кольцо, привинченное к потолку, люлька. Во всей светлице пол гладко убитый и смазанный глиною" [4, с. 157]; народного костюма, зокрема, повсякденного одягу й одягу запорізьких козаків: "... в белой свитке и в серой шапке решетиловских смушек" [4, с. 45]; "... носит всегда свитку черного домашнего сукна, перепоясывается шерстяным цветным поясом" [4, с. 86]; "... красные, как жар, шаровары, синий жупан, яркий цветной пояс, при боку сабля и люлька, с медной цепочкою по самые пяты" [4, с. 104].

З етнографічною точністю описує М. Гоголь народні весільні звичаї та обряди: "... вынул из сундука новую шапку из решетиловских смушек с синим верхом, которой не надевал еще ни разу с того времени, как купил ее еще в бытность в Полтаве; вынул также новый всех цветов пояс; положил все это вместе с нагайкой в платок и отправился прямо к Чубу" [4, с. 150]; "... да и заварили свадьбу: напекли шишек, нашили рушников и хусток, выкатили бочку горелки; посадили за стол молодых; разрезали коровай; брякнули в бандуры, цимбалы, сопилки, кобзы – и пошла потеха" [4, с. 74]; "... гостям поднесли варенуху с изюмом и сливами и на немалом блюде коровай. Музыканты принялись за исподку его, спеченную вместе с деньгами, и, на время притихнув, положили возле себя цимбалы, скрипки и бубны... старый есаул вынес две иконы благословить молодых" [4, с. 152–153]. Поза увагою письменника не залишається й святковий одяг дівчат та парубків на весіллі: "... дивчата, в нарядном головном уборе из желтых, синих и розовых стричек, на верх которых навязывался золотой галун, в тонких рубашках, вышитых по всему шву красным шелком и унизанных мелкими серебряными цветочками, в сафьяновых сапогах на высоких железных подковах... Как парубки, в высоких козацких шапках, в тонких суконных свитках, затянутых шитыми серебром поясами, с люльками в зубах..." [4, с. 74].

Письменник описує народну кулінарію, згадуючи такі українські страви, як гречаники, книші, паляниці, галушки, вареники: "... вот вам и приношения, Афанасий Иванович... – варенички, галушечки пшеничные, пампушечки, товченички!" [4, с. 53].

Але, незважаючи на етнографічну точність в описах М. Гоголя, етнографічні та фольклорні матеріали слугували лише розкриттю головної ідеї, створенню реалістичних образів, фону, на якому розгортались події. У своїй творчості М. Гоголь не використовував повністю сюжет окремої народної казки або легенди, а лише відби-

зав із народної творчості елементи, що були необхідні для реалізації його творчого задуму чи допомагали в характеристиці образів. У цьому контексті М. Гоголь виступає як письменник, що спирається на етнографічний матеріал у своїй творчості, вдало використовує його, реагуючи на потребу російського суспільства у "легкій" для сприйняття і захоплюючій літературі з "малоросійським колоритом".

Література

1. Барабаш Ю. Український ключ: Гоголь у літературній свідомості міжвоєнної еміграції / Ю. Барабаш // Слово і час. – 2002. – № 12. – С. 54–67.
2. Барабаш Ю. Гоголіана Дмитра Чижевського / Ю. Барабаш // Дивослово. – 2002. – № 10. – С. 2–6.
3. Барабаш Ю. Коли забуду тебе, Єрусалиме... Гоголь і Шевченко. Порівняльно-типологічні студії / Ю. Барабаш. – Харків: Акта, 2001. – 373 с.
4. Гоголь Н. В. Избранные сочинения : в 2 т. / Н. В. Гоголь. – М.: Худ. лит., 1978.
Т. 1. – 1978. – 274 с.
5. Гоголь Н. В. Собр. соч. : в 8 т. / Н. В. Гоголь ; под общ. ред. В. Р. Щербины. – М.: Правда, 1984.
Т. 8. – 399 с.
6. Грабович Г. Гоголь і міф України / Г. Грабович // Сучасність. – 1994. – № 9. – С. 77–96.
7. Грушевський М. Ювілей Миколи Гоголя / М. Грушевський // Грушевський М. Твори : у 50 т. – Л.: Світ, 2005.
Т. 2. – 2005. – 704 с.
8. Ковальчук О. Страх у структурі російського буття: Гоголівське бачення проблеми / О. Ковальчук // Слово і час. – 2002. – № 3. – С. 40–46.
9. Ковальчук О. Г. Страх як проблема українського буття / О. Г. Ковальчук // Ковальчук О. Г. Гоголь: буття і страх. – Вип. 10. – Серія "Тоголезнавчі студії". – Ніжин, 2002. – С. 4–38.
10. [Кулиш П.] Записки о жизни Николая Васильевича Гоголя, составленные из воспоминаний его друзей и знакомых и из его собственных писем : в 2 т. / П. Кулиш. – СПб., 1856.
11. Литвин Н. О. Великосорочинский литературно-мемориальный музей Н. В. Гоголя / Н. О. Литвин, Г. С. Браило. – Харьков: Прапор, 1981. – 64 с.
12. Литвинська С. Гоголь як український етнограф та етнопсихолог / С. Литвинська, Т. М. Чухліб // Гуманітарна освіта в технічних вищих національних закладах. – К., 2010.
13. Маланюк Є. Гоголь в літературознавстві / Є. Маланюк // Маланюк Є. Повернення: Поезія. Літературознавство. Публіцистика. Щоденники. Листи – Л.: Світ, 2005. – 496 с. (Серія "Ad Fontes – До джерел").
14. Мандельштам И. О характере гоголевского стиля. Глава из истории русского литературного языка / И. Мандельштам. – Гельсингфорс, 1902. – 406 с.

15. Марченко Н. Жизнь и творчество Н. В. Гоголя / Н. Марченко. – М. : Детская литература, 1980. – 58 с.
16. Мироненко З. Гоголь и Васильевка / З. Мироненко // Вінок Гоголю. Гоголь і час. Українсько-російський колективний збірник, присвячений 180-річчю з дня народження М. В. Гоголя / упоряд. В. В. Сосідко. – Харків : Прапор. – С. 54–63.
17. Михед П. В. З історії гоголівської бібліографії / П. В. Михед // Література та культура Полісся. – Ніжин, 1999. – Вип. 12. – С. 3–10.
18. Михед П. В. Сучасна ніжинська гоголіана / П. В. Михед // Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 2000. – Вип. 6. – С. 3–6.
19. Николай М. [Кулиш П.] Опыт биографии Н. В. Гоголя со включением до сорока его писем / М. Николай. – СПб., 1854. – 208 с.
20. Скуратівський В. "На порозі мовби подвійного буття" (Із спостережень над світами Гоголя) / В. Скуратівський // Гоголезнавчі студії / Гоголезнавчі студії. – Ніжин, 1997. – Вип. 2.
21. Українці : історико-етнографічна монографія : у 2 кн. – 1999.
Книга 1. – Опішне: Українське народознавство, 1999. – 528 с.
22. Филипович П. Українська стихія в творчості Гоголя / П. Филипович. – Вінніпег, 1952. – 31 с.
23. Ятищук О. Використання етнографічних матеріалів у творчості М. Гоголя // Філологічні науки : зб. наук. пр. ; редкол.: Ю. І. Браїлко (відп. ред.) та ін.; Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка. – Полтава : ПНПУ, 2009. – Вип. 16. – С. 35–42.